

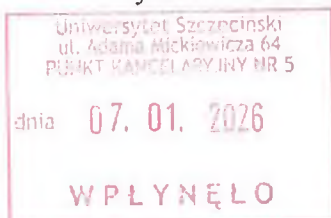

dr hab. Krzysztof Widawski prof. UW

Zakład Geografii Regionalnej i Turystyki

Instytutu Geografii i Rozwoju Regionalnego

Uniwersytetu Wrocławskiego

Recenzja rozprawy doktorskiej

mgr Aleksandry Werner pt.

Koncepcja kreowania produktu turystycznego dla osób z niepełnosprawnościami

Podstawa opracowania recenzji

Przedmiotem przedstawionej recenzji jest rozprawa doktorska przedłożona przez mgr Aleksandrę Werner pt. „*Koncepcja kreowania produktu turystycznego dla osób z niepełnosprawnościami*”, która została napisana pod kierunkiem prof. US dr hab. Beaty Meyer oraz dr Agnieszki Sawińskiej.

Uwagi wstępne

Osoby z niepełnosprawnościami i ich obecność w turystyce jest ciągle sprawą świeżą w literaturze przedmiotu. Niecałe pół wieku wstecz problem ten został poruszony na forum Światowej Organizacji Turystyki, która na spotkaniu w Manili przygotowała Deklarację, która wprowadza do światowego obiegu pojęcie turystyki dostępnej. Po raz pierwszy tak wyraźnie określono praktykowanie turystyki jako prawo, a nie przywilej dostępny wybranej grupie. Turystyka jest tam postrzegana jako jeden z czynników rozwoju osobowości, do czego ma prawo każda jednostka, bez względu na ograniczenia wynikające z obiektywnych przyczyn, dlatego UNWTO rekomenduje krajom członkowskim udostępnienie przestrzeni turystycznej osobom z niepełnosprawnościami poprzez przystosowane do ich potrzeb usługi turystyczne. Ostatnie dekady to czas wzmożonej aktywności na tym polu zarówno w przypadku instytucji krajowych, jak i międzynarodowych. Działania na rzecz włączenia tej marginalizowanej wcześniej grupy wzięła na swoje sztandary Wspólnota Europejska, czemu dała wielokrotnie wyraz w stosownych dokumentach, począwszy od Traktatu Amsterdamskiego z 1997 r., w artykule 13, którym odniosła się bezpośrednio do problemu, zobowiązując się do podjęcia niezbędnych środków w celu zwalczania wszelkiej dyskryminacji, także ze względu na niepełnosprawność. W kolejnych rozporządzeniach i strategiach w ostatnich trzech dekadach doprecyzowywano prawa, tak by podkreślić w nich równość w traktowaniu i możliwości korzystania z usług, także turystycznych, takich jak transport lotniczy, kolejowy czy też kołowy (rozporządzenia: NR 1107/2006, NR 1371/2007, NR181/2011). Obecnie obowiązującym dokumentem jest: Unia równości: Strategia na rzecz praw osób z niepełnosprawnościami na lata 2021 – 2030. W punkcie 5.5 po raz kolejny deklaruje się potrzebę poprawy dostępu do

turystyki, która ma - jak podkreślają Autorzy - kluczowe znaczenie dla wspierania uczestnictwa w życiu społecznym, zwiększając dobrostan i dając możliwość rozwoju i wykorzystania swojego potencjału (COM (2021) 101 final). Jakkolwiek na poziomie prawnym i deklaracyjnym zrobiono naprawdę wiele, to jednak przełożenie tego na praktykę wciąż napotyka wiele trudności, co podkreślane jest w literaturze przedmiotu. Jednym z głównych problemów jest kwestia produktu turystycznego będącego odpowiedzią na potrzeby sygnalizowane przez środowisko osób z niepełnosprawnościami. Choćby dlatego należy uznać, że temat dysertacji jest zarówno aktualny, jak i potrzebny.

Ocena układu rozprawy doktorskiej oraz informacje na temat poszczególnych rozdziałów

Rozprawa składa się z pięciu numerowanych rozdziałów oraz nienumerowanych: wstępu oraz wniosków. Do pracy dołączono również trzy załączniki: formularz rejestracyjny dla osób niesłyszących, kwestionariusz wywiadu oraz kwestionariusz ankiety. Trzy spisy obejmują 27 tabel, 13 rysunków oraz 27 wykresów. Część zasadnicza dysertacji to 295 stron maszynopisu wraz ze spisem treści, bibliografią, wcześniej wspomnianymi spisami, streszczeniami w językach polskim i angielskim oraz załącznikami. Na bibliografię składają się 302 pozycje literatury przedmiotu, 44 źródła normatywne, dokumenty strategiczne oraz raporty, 41 źródeł internetowych oraz 18 pozycji określonych przez Autorkę jako „pozostałe”.

Konstrukcja pracy przedstawia zagadnienia istotne zdaniem Autorki dla rozwiązania problemów badawczych.

Wstęp wprowadza w tematykę oraz informuje o konkretnych krokach badawczych podjętych, aby osiągnąć założone cele. Pojawia się zapowiedź analizy literatury przedmiotu odnoszącej się do szeroko pojętej niepełnosprawności i turystyki, produktu turystycznego, co doprowadziło do zidentyfikowania pięciu luk badawczych. To doprowadziło do sformułowania dwóch problemów badawczych postawionych w formie pytań o czynniki determinujące proces kreowania produktów turystycznych dostosowanych do potrzeb osób z niepełnosprawnościami (OzN – skrót, który będzie wykorzystywany w dalszej części recenzji) oraz o sposób skutecznego tworzenia produktów, które udostępniłyby turystykę tej grupie odbiorców (str. 9). W tej samej części przedstawiono hipotezę główną oraz hipotezy szczegółowe, sformułowano cel główny pracy i towarzyszące mu cztery cele szczegółowe. Wprowadzono pokrótce główne metody wykorzystane w pracy, wskazując na okres prowadzenia badań (str. 11 – 12), całość zamykając krótką prezentacją zawartości poszczególnych rozdziałów przedstawionych w spisie treści. Tej części towarzyszy rysunek 0.1, przedstawiający w sposób klarowny etapy przebiegu procesu badawczego.

Kolejne trzy rozdziały w zasadzie stanowią przegląd literatury przedmiotu, analizę badań, przykładowych danych statystycznych obrazujących wybrane zjawiska itp.

Rozdział pierwszy obszerny, zdecydowanie największy, obejmujący 71 stron maszynopisu, jest pierwszym z trzech, które można zaliczyć do grupy rozdziałów literaturowych. W tej części analizy literatury przedmiotu skupiono się na istotnej dla tematu kwestii inkluzywności w

turystyce, koncentrując się w części finalnej rozdziału na zagadnieniu turystyki dostępnej. Całość otwiera zestawienie przeglądu modelowych podejść do niepełnosprawności – swoisty przegląd literatury odnoszący się do tej grupy poruszanych zagadnień przedstawiony syntetycznie w tabeli nr 1.1. Warto od razu podkreślić, że jest to sposób podejścia do prezentacji stanu badań wykorzystywany przez Autorkę parokrotnie i wydaje się to być dobrym pomysłem, który porządkuje, także wizualnie, najważniejsze zagadnienia. Podobnie jest z rodzajami klasyfikacji niepełnosprawności (tab. 1.2), klasyfikacją barier (tab. 1.3), synonimów turystyki dostępnej (tab. 1.6) czy też interesującym spojrzeniem na literaturę przedmiotu w kwestii definicji turystyki dostępnej przez pryzmat słów kluczowych zawartych w konkretnych pozycjach (tab. 1.7). Ciekawym zabiegiem analitycznym jest podjęcie próby stworzenia uniwersalnej definicji turystyki dostępnej na bazie głównych słów kluczowych zawartych w definicyjnych podejściach dotychczasowych autorów (str. 76). Rozdział wydaje się być próbą przeprowadzenia czytelnika przez zagadnienia turystyki w istotny sposób, zdaniem Autorki, nawiązujące do problematyki niepełnosprawności. Porusza kontekst społeczny turystyki jako zjawiska, kończąc na szczegółowszej analizie turystyki dostępnej jako wiążącej dla badanego zagadnienia formy.

To podejście wydaje się, że można by uporządkować i uzupełnić. Wiele poruszanych kwestii jest istotnych, jednak wydaje się, że dla pełnego obrazu sytuacji OzN i ich funkcjonowania w przestrzeni także turystycznej, konieczne wdaje się wydzielenie części co najmniej w formie podrozdziału, analizującej sytuację prawną. Tworzenie czegokolwiek w przestrzeni społecznej opiera się o regulacje prawne. To prawo nadaje ramy funkcjonowania zjawisk inicjując, ale często też regulując, czy wręcz narzucając kierunki rozwoju i działań, których nie można pominąć, niezależnie od kosztów, co jest istotne z punktu widzenia turystyki dostępnej, która zawsze generuje większe koszty. Stąd akty prawne, rozporządzenia czy też dyrektywy formułowane na różnych poziomach są ważne, gdyż stanowią swoisty kręgosłup, a ich poznanie i prezentacja w pracy – ważne. Dość szczegółowy, może nawet zbyt rozwinięty, jest podrozdział 1.2 traktujący o turystyce jako obszarze wykluczenia społecznego i potencjalnej inkluzji, gdzie znaczącą część poświęcono motywacjom oraz funkcjom turystyki, zarówno eufunkcjom, jak i dysfunkcjom. Autorka wykazała się znajomością literatury w tym względzie, rodzi się jednak pytanie, czy nie można byłoby skrócić tego fragmentu i wyraźniej powiązać go z tematem przewodnim dysertacji? Wydaje się, że głównym uzasadnieniem tak długiego wywodu jest zdanie rozpoczynające trzeci akapit strony 46: „Wielość funkcji pełnionych przez turystykę sprawia, że ważne jest, aby wszyscy mieli do niej równy dostęp.” Nie wydaje się ono wystarczająco uzasadniać tak rozbudowanego opisu tychże funkcji. Może wystarczyłoby postawienie kwestii funkcji turystyki w ściślejszym powiązaniu z tematem pracy, jak choćby ujęcie dysfunkcji kształcenia w kontekście nadmiernie rozbudowanych programów. Podobnie w przypadku motywacji, które można byłoby odnieść do motywacji charakterystycznych przede wszystkim dla badanego środowiska. Niewątpliwą zaś znajomość literatury Autorki można byłoby wykorzystać do opracowania podrozdziału traktującego o różnych formach turystyki, do których odnoszą się stosowne produkty turystyczne, także w kontekście OzN.

Rozdział drugi, zawarty na 47 stronach, to kontynuacja przeglądu literatury poświęconego zagadnieniom związanym z produktem turystycznym w kontekście niepełnosprawności.

Otwiera go przegląd koncepcji produktu i jego struktury. Po raz kolejny warto podkreślić czytelne, syntetyczne ujęcie, z jakiego skorzystała Autorka, przedstawiając najistotniejsze jej zdaniem podejścia w formie tabeli 2.1. Po lekturze rozdziału poprzedniego można by się spodziewać, że Autorka zaproponuje własną definicję opartą na doświadczeniach literaturowych lub wskaże tę, która najbardziej pasuje do koncepcji dysertacji. Niemniej należy podkreślić, że jest to bardzo interesujący fragment, wykazujący też gruntowną znajomość przedmiotu Autorki. W kontekście dalszych badań ważny jest rozdział 2.2 poświęcony obsłudze, która, słusznie, wydaje się być kluczowym elementem produktu turystycznego dla OzN. Ostatni podrozdział odnosi się do innowacyjnego podejścia do obsługi OzN, która jest prezentacją różnych rozwiązań i studiów przypadków z Polski i świata.

Rozdział trzeci poświęcony OzN jako grupie docelowej analizuje wielkość potencjalnego rynku, czynniki determinujące rozwój dostępności (po raz kolejny przedstawione w formie czytelnego zestawienia tabelarycznego – tabela 3.7), konsekwencje braku tejże w oparciu o literaturę. Przedstawiono w nim też etapy tworzenia dostępnych usług turystycznych. Całość zamyka zestawienie przykładowych projektów turystycznych realizowanych w Europie na rzecz turystyki dostępnej.

Właściwe badania otwiera rozdział czwarty, dosyć obszerny (66 stron maszynopisu), w którym zaprezentowano szczegółowo metodykę badań. Wskazano na metody, z których Autorka zamierza skorzystać, aby zrealizować założone cele oraz opisano szczegółowo procedurę badawczą. Cenne jest osadzenie badań Autorki w szerszym kontekście literatury przedmiotu. Jak zwykle syntetycznie przedstawiono wybrane badania poświęcone turystyce OzN w ostatnich dwóch dekadach z podziałem na te, w których skorzystano z metod ilościowych, jakościowych i mieszanych. W kolumnie czwartej tabeli 4.1 wskazano wielkość próby każdego badania, czym unaoczniono skalę badań przeprowadzonych dla potrzeb dysertacji i przez ten pryzmat należy pozytywnie ocenić podjęty wysiłek.

Po przedstawieniu metodologii kolejne podrozdziały poświęcono prezentacji wyników badań z podziałem na analizę motywów zachowań i oczekiwań turystów z niepełnosprawnościami wobec produktu turystycznego, określono bariery, które według przeprowadzonych badań utrudniają bądź uniemożliwiają korzystanie z produktu turystycznego przez OzN. Wskazano także innowacyjne rozwiązania, które wspierają, jak wskazano w tytule rozdziału 4.4, dostępność produktu turystycznego.

Rozdział piąty jest odpowiedzią na problem wyartykułowany już w samym tytule dysertacji, odnosząc się do projektowania i wdrażania produktów turystycznych dostępnych dla OzN. W oparciu o wyniki badań przedstawiono autorską „ścieżkę turysty z niepełnosprawnością w tworzeniu dostępnego produktu turystycznego” (tabela 5.1), a w podrozdziale 5.2 pojawił się schemat kompleksowo przedstawiający koncepcję kreowania produktu turystycznego dla OzN (rysunek 5.1). Rozdział zamyka zestaw rekomendacji.

Całość dysertacji podsumowuje nienumerowany rozdział: wnioski, gdzie Autorka wskazuje raz jeszcze na cele i sposób, w jaki zostały zrealizowane, gdzie zweryfikowano hipotezy oraz określono podstawowe cechy, które powinien posiadać produkt turystyczny dostępny dla OzN.

Ocena zastosowania piśmiennictwa

Uwzględniając szeroki zakres badań, analizując literaturę przedmiotu, Autorka podjęła się ambitnego zdania. W pracy przedstawiono stan piśmiennictwa w zakresie turystyki jako takiej, ze szczególnym uwzględnieniem turystyki dostępnej (najistotniejszej dla niniejszej dysertacji), ale także w odniesieniu do produktu turystycznego, w końcu do badań nad turystyką dostępną przez pryzmat wykorzystania metod ilościowych, jakościowych oraz mieszanych. Zasadniczo z zadania tego wywiązano się poprawnie. Każde istotne dla pracy zagadnienie przedstawiane jest, o czym wspomniano już wcześniej, za pomocą czytelnych zestawień tabelarycznych poświęconych wybranemu zagadnieniu, jak inkluzywność i turystyka dostępna, produkt turystyczny, czy przykładom przeprowadzonych badań w zakresie podobnym do tego, który podejmuje niniejsza praca. Autorka wykazała się znajomością literatury w odniesieniu do funkcji turystyki czy też motywacji. Zestaw 302 pozycji wydaje się być dobrym tłem do dalszych badań i pokazuje umiejętność Autorki poruszania się w literaturze zagadnienia. Pojawiają się jednak braki, jak choćby mała obecność prac ośrodka poznańskiego, gdzie turystyka dostępna jest badana od dwóch dekad. W przypadku rozdziału poświęconego teoretycznej stronie zagadnienia produktu turystycznego wątpliwość budzi jedynie sposób doboru pozycji literatury zagranicznej. Nie do końca wiadomo dlaczego artykuły bądź abstrakty, o czym pisze Autorka, wybrano losowo (w. 8, str. 97). Wydaje się, że takie podejście może być obarczone błędem przypadku. Może lepiej byłoby przyjąć za czynnik decydujący o wyborze choćby liczbę cytowań, tak by uwzględnić te, które mogą mieć największy wpływ na środowisko naukowe, które z tych publikacji korzysta?

Zdarza się w pracy, że niektórym treściom nie przypisano źródła literaturowego, jak choćby wtedy gdy Autorka wskazuje brak w literaturze zagranicznej rozpatrywania kwestii eufunkcji i dysfunkcji przez pryzmat głównych klasyfikacji funkcji turystyki, ale w podejściu ogólnym (str. 38). Warto byłoby wskazać źródło tej wiedzy. Podobnie jest w przypadku cech charakterystycznych dla produktów turystycznych dedykowanych OzN, których źródło także pominięto (str. 109), czy przykładów innowacji produktowych (str. 123-124).

Cel pracy

W części wstępnej na str. 10 określono problem badawczy w formie dwóch pytań, o czym wspomniano w paragrafie poświęconym ocenie układu pracy. Na tej podstawie przyjęto hipotezę główną zakładającą, że „proces kreowania produktów turystycznych dla osób z niepełnosprawnościami jest uwarunkowany specyficznymi oczekiwaniami tej grupy oraz występowaniem różnych barier w dostępności” (str. 10). Wyodrębniono także trzy hipotezy szczegółowe:

- wykluczenie osób z niepełnosprawnościami z korzystania z produktów turystycznych jest efektem braku lub częściowo ograniczonego dostępu do rzetelnej informacji o produktach turystycznych,

- bariery psychospołeczne mogą stanowić dla osób z niepełnosprawnościami równie poważne wyzwanie jak bariery urbanistyczne i architektoniczne podczas chęci skorzystania z produktów turystycznych,

- motyw zdrowotny korzystania z produktu turystycznego jest uważany za najważniejszy przez osób z niepełnosprawnościami fizycznymi, wzrokowymi i słuchowymi.

Hipotezy, zarówno główna jak i szczegółowe, postawione przez Autorkę, są spójne z określonym we wstępie problemem badawczym, który Autorka zamierza rozwiązać i do niego nawiązują. Można się jedynie zastanowić nad brzmieniem drugiej hipotezy szczegółowej, która wymagałaby bardziej kategorycznego doprecyzowania: bariery psychospołecznie nie tyle „mogą stanowić” co „stanowią” dla OzN równie poważne wyzwanie jak bariery urbanistyczne... itd.

W przedostatnim akapicie na str. 12, wprowadzając w tematykę rozdziału drugiego, Autorka wskazuje na szczególną rolę obsługi jako kluczowego czynnika w zakresie budowania dostępności w sektorze turystycznym. Może warto byłoby rozważyć nadanie temu stwierdzeniu rangi hipotezy?

W kolejnym akapicie przedstawiony został cel główny pracy. Jest nim „opracowanie koncepcji kreowania produktu turystycznego dostosowanego do potrzeb osób z niepełnosprawnościami” (str. 10). Jak podkreśla Autorka jego realizacji towarzyszą cztery cele szczegółowe, które podzielono na dwie grupy. W pierwszej grupie znalazły się trzy cele empiropoznawcze: identyfikacja motywów zachowań i oczekiwań osób z OzN wobec produktu turystycznego, wyodrębnienie i klasyfikacja kluczowych barier kreowania produktu turystycznego dla OzN oraz identyfikacja rozwiązań wspierających dostępność produktu turystycznego. Grupa druga to w zasadzie jeden cel aplikacyjny, którym jest opracowanie rekomendacji aplikacyjnych dla interesariuszy z sektora turystycznego.

Zarówno cel główny jak i towarzyszące mu cele szczegółowe zostały zdefiniowane prawidłowo, a ich realizacja pozwoli rozwiązać określony w pracy problem badawczy. Warto zwłaszcza zwrócić uwagę na cel aplikacyjny, dzięki któremu praca uzyskała, obok wartości naukowej i poznawczej, także walor praktyczny, rzecz nie do przecenienia w kontekście problematyki OzN w turystyce.

Metody badawcze

W podrozdziale 4.1 poświęconym metodyce badań przedstawiono wyczerpujący, bardzo szczegółowy jej opis. Uznano, słusznie, że dla zrealizowania postawionych celów należy zastosować triangulację metodologiczną, która „...polegała na połączeniu podejść jakościowych i ilościowych – od analizy danych zastanych (desk research), przez indywidualne wywiady pogłębione (IDI), po badanie ankietowe z wykorzystaniem standaryzowanego kwestionariusza...” (str. 166). W trakcie prowadzonych nieco ponad półtora roku badań ilościowych przeprowadzono badania ankietowe na bazie zaprojektowanego kwestionariusza. Badania, zgodnie ze sztuką, przeprowadzono dwustopniowo: w sierpniu 2024 zrealizowano

badania pilotażowe, a następnie, po dokonaniu stosownych korekt, badania właściwe we wrześniu i październiku tego samego roku. W badaniach wzięło udział 643 respondentów, uwzględniając podział na podgrupy zależnie od typu niepełnosprawności. Należy podkreślić tę liczbę, która budzi szacunek i świadczy o determinacji Autorki. Ciekawie byłoby dowiedzieć się, jak udało się dotrzeć do tej tak licznej grupy. W tabeli 4.2 przedstawiono wskaźniki statystyczne, które wykorzystano do zdiagnozowania zależności, porównań itp.

Badania jakościowe opierały się na wywiadach eksperckich z grupą trzynastu ekspertów. Przedstawione osoby, zgodnie z opinią Autorki, są ekspertami, a dobór ich uwzględniał kryteria merytoryczne. Jednak lakoniczne uzasadnienie wyboru budzi wątpliwości co do rzeczywistej roli ekspertów. Trudno zakwestionować ich znajomość środowiska OzN, tym bardziej że niemal połowa z nich (6) to są osoby z tej właśnie grupy. Nie wiemy jednak, na ile głęboka jest ich wiedza w kwestii praktykowania turystyki przez OzN. Dobór pozostałych osób, skądinąd zaangażowanych w środowisko OzN, choćby ze względu na pełnione funkcje, również może budzić wątpliwości. Nie wiadomo w zasadzie, na ile są ekspertami w kwestii praktykowania turystyki przez OzN, znaczenia turystyki dla tej grupy, znaczenia obsługi czy w końcu znajomości innowacyjnych rozwiązań w świecie produktów turystycznych. Ich znajomość przedmiotu może koncentrować się na innych, niekoniecznie turystycznych aspektach. Wydaje się, że uzasadnienie doboru grupy należałoby pogłębić, tak by nie pojawiały się wątpliwości co do ich statusu eksperta w tematyce produktów turystycznych dla OzN.

Omówienie wyników badań

Wyniki badań zostały zaprezentowane w rozdziałach czwartym i piątym. W drugim podrozdziale rozdziału czwartego przedstawione zostały wyniki analizy badań kwestionariuszem. Jest to narzędzie autorskie, które zostało przygotowane w drodze konsultacji-wywiadów z wybraną do tego celu grupą specjalistów, co dobrze świadczy o warsztacie metodologicznym Autorki. Wyniki każdego z pytań zawartych w kwestionariuszu przedstawiono w formie wykresu z procentowym udziałem wybranych odpowiedzi, a następnie opatrzono szerszym komentarzem. W ten sposób określono rolę, jaką pełni turystyka w życiu OzN, wskazano na wiodące motywy korzystania OzN z produktów turystycznych, oczekiwania związane z produktem, ocenę informacji uwzględniającej potrzeby OzN, fakt korzystania z produktu w pełni przystosowanego dla OzN, działania, mogące przyczynić się do zwiększenia świadomości społecznej na temat turystyki dostępnej. Komentarz do każdej kwestii w zasadzie jest klarowny i wyjaśnia wybory wskazywane przez badanych. Jednak w niektórych wypadkach warto byłoby doprecyzować pewne kwestie. W przypadku wykresu 4.3 przedstawione dane nie do końca idą w parze z towarzyszącą im analizą. Na pytanie, czy istnieje wystarczająca liczba informacji wszystkie z badanych grup OzN w większości zaprzeczają. Różnice pomiędzy grupami to 1% - z komentarza zaś wynika, że różnica ta jest istotna. Tak raczej nie jest, to niemal ta sama wielkość, szczególne więc trudności w dostępie do informacji cechują wszystkie badane grupy, a nie tylko tę z niepełnosprawnością wzrokową, jak twierdzi Autorka. Podrozdział 4.3 poświęcono ocenie barier w korzystaniu z produktu turystycznego przez OzN. W trakcie badań jakościowych wydzielono 27 barier, które przyporządkowano do siedmiu

grup. Respondentów poproszono o ocenę częstości występowania barier w skali od 0 do 5. W ten sposób oceniono stopień uciążliwości wybranych barier oraz ich wpływ na możliwość korzystania z produktów turystycznych (str. 202). W tym przypadku zastosowano schemat prezentacji wyników oraz analizy podobnie jak w poprzednim podrozdziale. Komentarz do zaprezentowanych wyników to interesująca lektura poszerzająca wiedzę na temat postrzegania barier przez OzN. W niektórych wypadkach można było pokusić się o doprecyzowanie lub pogłębienie analizy, jak na przykład w przedstawionej zależności związanej z różnicą w podejściu do kwestii barier osób z niepełnosprawnością prawną i biologiczną (str. 222). Szkoda, że ograniczono się jedynie do wskazania różnic, pozostawiając ten fakt bez próby jego wyjaśnienia. Pojawiają się także zależności dosyć nietypowe, które zdecydowanie należałoby skomentować, jak ta zachodząca pomiędzy liczbą miejsc parkingowych a oczekiwaniami w stosunku do obsługi: „... jeśli liczba miejsc parkingowych jest niewystarczająca, osoby podróżujące mają niższe oczekiwania wobec empatycznej obsługi” (str. 224). Pozostawienie tej zależności bez komentarza może prowadzić na przykład do nieco przewrotnej konkluzji o charakterze aplikacyjnym: jeżeli chcemy, aby wymagania w stosunku do nie do końca przygotowanego do obsługi OzN personelu nie były wygórowane, wystarczy zmniejszyć liczbę miejsc parkingowych zamiast trudzić się podnoszeniem kwalifikacji i kompetencji personelu... Podrozdział 4.4 poświęcony jest innowacyjnym rozwiązaniom. Jak w poprzednich wypadkach w trakcie rozmów z ekspertami wyodrębniono 24 rozwiązania, które mogą być zastosowane przy tworzeniu produktów turystycznych, a następnie spytano respondentów, czy spotkali się z takimi rozwiązaniami podczas podróży. Wyniki badań wraz z komentarzem dają obraz stopnia znajomości tych rozwiązań, uwzględniając i analizując różnice wynikające z rodzaju niepełnosprawności. Wyniki są bardzo interesujące, czasami nawet zaskakujące, a wtedy należałoby opatrzyć je głębszą analizą lub ewentualnie zrezygnować z prezentacji zależności, które być może są silne, ale nie zawsze powiązane z badanym problemem, jak jest to na przykład w przypadku badania zależności pomiędzy rodzajem niepełnosprawności a wykształceniem odnoszącym się do znajomości pętli indukcyjnej. „Efekt prosty wykształcenia był istotny wyłącznie w grupie osób z niepełnosprawnością wzrokową – osoby z wykształceniem podstawowym lub zawodowym częściej deklarowały znajomość tego rozwiązania niż osoby z wykształceniem średnim lub wyższym” (str. 230). W tym kontekście rodzą się dwa pytania: po pierwsze: dlaczego w ogóle rozważa się zależność kwestii znajomości tego rozwiązania w grupie osób, której ono nie dotyczy, po drugie: czy na pewno osoby słabiej wykształcone lepiej znają to dość zaawansowane urządzenie niż osoby z wykształceniem wyższym? Spodziewać się należało jednak odwrotnej zależności, tym bardziej więc należało to skomentować. Podsumowując ten rozdział, może warto byłoby przyrzeć się jemu raz jeszcze i dokonać selekcji zależności, uwzględniając jedynie te, które nie budzą wątpliwości w kontekście realizowanego problemu badawczego. W rozdziale piątym wyniki badań zostały przedstawione w formie tabel i schematów, o czym będzie jeszcze mowa w opisie charakteru aplikacyjnego.

Na pewno widocznym brakiem w dysertacji jest praktycznie brak jakichkolwiek wyliczeń do przedstawionych w tabeli 4.2 wskaźników statystycznych. Autorka prezentuje jedynie wyniki badań i to w formie wniosków. Tymczasem należałoby pokazać co najmniej tabele z wynikami, tak by czytelnik sam mógł przekonać się o wielkości zależności, sile korelacji czy istotności

statystycznej oraz dowiedzieć się z wykorzystaniem jakich wskaźników konkretne zależności zostały wyliczone itp. Inaczej trudno stwierdzić, skąd pochodzą wyniki, o których mowa jest na wielu stronach (np. 191, 194, 195, 197, 198, 221, 223-224, 228 itd.). Na stronie 199 pojawia się rysunek 4.1 Matryca zależności między rolą turystyki a motywacjami (nota bene – bez legendy), ale wymieniony jest w nim jedynie poziom przyjętej istotności statystycznej, jednak brak wyliczeń, skąd one pochodzą.

Charakter aplikacyjny badań

W zasadzie cały rozdział piąty można potraktować jako rozdział o charakterze aplikacyjnym i jest to niewątpliwie wartość dodana pracy. Zawarte w nim wnioski mogą służyć jako konkretne wskazówki dla organizatorów turystyki, którzy planują opracowanie produktów turystycznych uwzględniających potrzeby OzN, ale także zarządzających przestrzenią turystyczną, których zadaniem jest jej prawidłowe udostępnienie także dla OzN. Zaproponowana w tabeli 5.1 ścieżka turysty z niepełnosprawnością w tworzeniu dostępnego produktu turystycznego jest gotową odpowiedzią na pytanie, co należy zrobić, by udział w turystyce OzN był po pierwsze możliwy, po drugie optymalny na każdym z etapów. Rozdział 5.2 przedstawiający proces kreowania produktu turystycznego dostępnego dla OzN rzuca światło na elementy najistotniejsze. Zaproponowana koncepcja wskazuje na poparte badaniami elementy, dając prymat obsłudze rozumianej jako wsparcie oraz informacji, wyraźnie podkreślając ich kluczową rolę i nadając im rangę samodzielnych komponentów produktu turystycznego (str. 250). Rozdział 5.3 został zaadresowany bezpośrednio do instytucji funkcjonujących na rynku turystycznym. Są to rekomendacje, z których powinni skorzystać interesariusze zaangażowani w proces tworzenia produktów turystycznych. Takich rekomendacji Autorka sformułowała dziesięć, każdą z nich opatrując krótkim komentarzem wyjaśniającym. Ponadto „W celu uporządkowania i zwiększenia użyteczności przedstawionych rekomendacji dotyczących poprawy dostępności turystyki dla osób z niepełnosprawnościami, zdecydowano się na ich przyporządkowanie do kilku głównych grup interesariuszy zaangażowanych w planowanie, projektowanie i realizację działań w sektorze turystycznym.” (str. 257). To zdanie chyba najlepiej obrazuje świadomość potrzeby prowadzenia badań, które obok waloru naukowego powinny mieć wyraz praktyczny. To dobrze świadczy zarówno o wyborze tematu badań jak i samej Autorce, która realizując cele badawcze, nie traci z oczu potrzeb artykułowanych przez tę istotną grupę uczestników turystyki.

Nieprawidłowości w rozprawie doktorskiej

W niniejszej recenzji częściowo wskazano na pojawiające się nieprawidłowości przy okazji oceny układu pracy, piśmiennictwa czy sposobu prezentacji wyników badań. Przy tej okazji można jeszcze wskazać na błędy o charakterze technicznym. Przede wszystkim pojawiają się błędy stylistyczne, a czasem gramatyczne. Warto byłoby przejrzeć dysertację pod tym kątem i dokonać stosownych korekt. Pojawiają się braki, jak choćby w przypadku niektórych rysunków, które nie zostały opatrzone legendą (vide: np.: rysunek 1.2), braki wskazania dokładnych cytatów (str. 65). Pojawiają się określenia nie do końca precyzyjne jak często używane określenie „starsi respondenci” (np. str. 222), nie do końca wiadomo, którą grupę, czy

też grupy Autorka ma na myśli. Podobnie warto byłoby wskazać, kogo dokładnie dotyczy określenie „młodszy respondenci”. Pojawiają się także błędy we wnioskowaniu, jak na przykład przy okazji rozwiązań wspierających tworzenie produktów turystycznych (str. 226). Wartość jednego z czynników – 48% (systemy śledzenia pomagające w nawigacji) to zdaniem Autorki „wciąż mało”, choć jest to rozwiązanie znajdujące się na 10. pozycji w grupie 24 analizowanych rozwiązań. Warto też doprecyzować niektóre tytuły rycin, tabel czy też wykresów, jak choćby wykres 4.24, który przedstawia, jak można wywnioskować z tekstu, nie tyle: „rozwiązania wspierające tworzenie produktów turystycznych”: co raczej poziom znajomości rozwiązań...

Podsumowanie

Opiniowana praca mgr Aleksandry Werner pt. *Koncepcja kreowania produktu turystycznego dla osób z niepełnosprawnościami* stanowi istotny wkład Autorki do badań związanych z tematyką turystyki i stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego. Pomimo wymienionych uwag krytycznych i pewnych niedociągnięć natury technicznej uważam, że warsztat badawczy został opanowany w stopniu pozwalającym na samodzielne prowadzenie pracy naukowej, a Autorka wykazała się ogólną wiedzą teoretyczną związaną z badanym zagadnieniem. Dlatego też stwierdzam, że rozprawa doktorska spełnia wymogi stawiane pracom doktorskim przewidziane w obowiązującej ustawie (art. 186 i 187 Ustawy z dn. 20 lipca 2018r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. z 2024 r., poz. 1571 ze zm.)). W związku z powyższym zwracam się do Rady Naukowej Instytutu Gospodarki Przestrzennej i Geografii Społeczno-Ekonomicznej Uniwersytetu Szczecińskiego z wnioskiem o przyjęcie pracy i dopuszczenie mgr Aleksandry Werner do dalszych etapów postępowania w sprawie nadania stopnia doktora.

Wrocław, 23 grudnia 2025 r.

Krzysztof Widawski

